चारौ सर्ज्जिकसम्भवौ सुविमलौ भागास्त-
मौषां समाः
मप्रानां षडगन्तु टङ्कणमिह त्वर्द्धौ तुषारः
स्मृतः ॥
तत्तुल्या स्फटिकारिका त्रिसदृशः शुद्धो यव-
क्षारजः
काशीशुद्धितयं यवाग्रजसमं सञ्चूर्ण्य सर्व्वं
न्यसेत् ।
पात्रे काचमये न्दरमरते सोऽयं महाद्रावको
नो वक्तुं प्रभवेदसुष्य नितरां सम्यग्गुणं भूतले ॥
एतद्वल्लचतुष्टयं पिबेदथो शुण्ठ्या लवङ्गेन वा
तत्पश्चात् परिवासितं बहुगुणं ताम्बूलकं
भक्षयेत् ।
प्रासङ्गात् कथयामि ते शृणु गुणान् कांश्चि-
त्तथान्यान् परान्
निःश्रेयं विनिहन्ति तानि चिरजान्यष्टौदराणि
ध्रुवम् ॥
गुल्मं पाण्डुहलीमकं सुकठिनामष्ठीलिकां
कामलां
मन्दाग्निं विषमाग्निता बहुविधान् ग्रीवांच
मूलान्यपि ॥"*॥

इति वैद्यककषायसंग्रहे ग्रीहाधिकारे ॥)

महाद्रुमः, पुं, (महांश्चासौ द्रुमश्चेति ।) अश्वत्थवृक्षः । इति शब्दचन्द्रिका ॥ हरिवंशः । (यथा, हरिवंशे । २२३ । ७२ ।
"चकोराः शतपत्राश्च मत्तकोकिलसारसाः ।
पुष्पितान् फलितांश्चैव संपतन्ति महाद्रुमान् ॥"
शाकद्वीपपतेर्भव्यस्य सप्तमः पुत्रः । यथा, मार्कण्डेये । ५३ । २१ ।
"जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मणीवकः ।
कृष्णोत्तरोऽथ मेधावी सप्तमस्तु महाद्रुमः ॥")

महाद्रोणा, स्त्री, (महती चासौ द्रोणा चेति ।) वृक्षविशेषः । बड़ी द्रोणपुष्पी इति हिन्दी भाषा । तत्पर्य्यायः । देवकुसुमा २ दिव्यपुष्पा ३ महाद्रोणी ४ देवी ५ काञ्ची ६ देवद्रोणा ७ । अस्या गुणाः । कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । मेध्यत्वम् । भूतार्त्तिवातकफाग्निमान्द्यनाशित्वम् । वृष्या पारदशोधनत्वञ्च । इति राजनिर्घण्टः ॥

महाद्रोणी, स्त्री, (महती चासौ द्रोणी चेति ।) महाद्रोणाक्षुपः । इति राजनिर्घण्टः ॥

महादन्दः, पुं, (महान् दन्दः कोलाहलो यत्र ।) युद्धवाद्यम् । इति शब्दरत्नावली ॥ अतिशयकलहश्च ॥

महाधनं, क्ली, (महत् अनेकं धनं मूल्यत्वेनास्य ।) बहुमूल्यवस्त्रम् । इत्यमरः । २ । ६ । ११३ ॥ सुवर्णम् । सिङ्कम् । इति शब्दरत्नावली । ने, २०१ ॥ वाहनवस्त्रम् । इति हेमचन्द्रः ॥ क्षयिः । इति शब्दरत्नावली । (महद्भिरेकं धनमस्यात् । संग्रामः । इति त्रिकाण्डः । २ । १७ । यथा, ऋग्वेदे । ८ । ६४ । १२ ।
"मा नो अस्मिन्महाधने परावर्गभारभृद्
यथा ॥"
"महाधने संग्रामे ।" इति तद्भाष्ये सायणः ॥ महच्च तद्धनञ्चेति । प्रभूतधनम् । यथा, ऋग्वेदे । १ । ७ । ५ ।
"इन्द्रं वयं महाधन इन्द्रमर्भे हवामहे ॥"
"महाधने प्रभूतधननिमित्तम् ।" इति तद्भाष्ये सायणः ॥ बहुमूल्ये, त्रि । यथा, किरातार्जुनीये । १ । ३८ ।
"पुराधिरूढं शयनं महाधनं
विबोधयेयः स्तुतिगीतिमङ्गलैः ।
अदभ्रदर्भामधिशय्य संस्थली
जहासि निद्रामशिवः शिवारुतैः ॥")
अतिशयधनयुक्ते, च त्रि ॥

महाधातुः, पुं, (महांश्चासौ धातुश्चेति ।) स्वर्णम् । इति शब्दचन्द्रिका ॥

महाध्वनिकः, पुं, (अध्वनि गच्छतीति । अध्वन् + ठक् । महांश्चासौ आध्वनिकश्चेति ।) पुण्यार्थं हिमालयावधिकमहापथगमनेन सम्पादितमरकः । यथा, "भृग्वग्निजलसंग्रामदेशान्तरस्वसंन्यासानशनाग्निमहाध्वनिकानामुदकक्रिया कार्य्या सद्यःशौचं भवतीति ।" इति शुद्धितत्त्वधृतसुमन्तुसूत्रम् ॥

महान्, [त्] त्रि, (मह्यते पूज्यते वेति । मह + "वर्ष्मबाहू पृषद्रुक्महव्यगव्यच्छदवच ।" उणा० २ । ८४ । इति अतिः । निपात्यते ।) बृहत् । इत्यमरः । ३ । १ । ६० ॥ (यथा, मनौ । ८ । २८६ ।
"प्राणभृत्सु महत्सूच्चैर्गोगजोष्ट्रहयादिषु ॥")
अस्य पर्य्यायः महच्छब्दे द्रष्टव्यः ॥

महान्, पुं, (मह्यते सेव्यते आश्रीयते गमनायेति । मह् + अतिः ।) उष्ट्रः । इति राजनिर्घण्टः ॥ दुर्गा । यथा,—
"महान् वाप्य स्थिता सर्व्वा महा वा प्रकृतिर्मता ।
स्मृतिः संसारबाहेवी नियती च नियामता ॥"
इति देवीपुराणे ४५ अध्यायः ॥
महत्तत्त्वम् । यथा —
"सविकारात् प्रधानात्तु महत्तत्त्वं प्रजायते ।
महानिति यतः ख्यातिर्लोकानां जायते सदा ॥"
इति मातृके ३ अध्यायः ॥
(महादेवः । यथा, महाभारते । १३ । १७ । ५२ ।
"अग्नी शूलं गदी खड्गी पट्टिशी चायुधी
महान् ॥")
महच्छब्दप्रयोगनिषेधो यथा,—
"शूद्रे तैले तथा मांसे वेद्ये ज्योतिषिके द्विजे ।
यात्रायां पथि निद्रायां महच्छब्दो न दीयते ॥"
इति भट्टिप्रथमसर्गीयचतुर्थश्लोकटीकायां भरतः ॥

महानटः, पुं, (महांश्चासौ नटो नर्त्तकश्चेति । उद्धतनर्त्तकत्वादस्य तथात्वम् ।) शिवः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

महानदी, स्त्री, (महती चासौ नदी चेति ।) पुरुषोत्तमक्षेत्रान्तर्गतकटकस्योत्तरदेशस्थनदीविशेषः । तस्या नामान्तरं चित्रोत्पला । यथा,
"नदी तत्र महापुण्या विन्ध्यपादविनिर्गता ।
चित्रोत्पलेति विख्याता सर्व्वपापहरा शुभा ॥
चित्रोत्पला महानदी ।" इति पुरुषोत्तमतत्त्वम् ॥ गङ्गा । यथा,—
"अमुजममुनि जातं
जातु न जायते अमुजादमु ।
सुरहर ! तव विपरीतं
पादाम्बुजान्महानदी जाता ॥"
इत्युद्भटः ॥

महानन्दः, पुं, (महानानन्दोऽत्र ।) मुक्तिः । इति हलायुधः ॥ (महान् आनन्दः ।) अतिशयाह्लादश्च ॥ (वृषतिविशेषः । यथा, मार्कण्डेये । १३४ । ४० ।
"इत्युक्त्वा तान् महीपालान् महानन्दसुखान्
बली ।
अथाब्रवीत्तदा सर्व्वान् महारिदमनो दमः ॥"
वेणुविशेषः । यथा, सङ्गीतदामोदरे ।
"महानन्दस्तथा नन्दो विजयोऽथ जयस्तथा ।
चत्वार उत्तरवंशा मातङ्गमुनिसम्मताः ॥")

महानन्दा, स्त्री, (महानानन्दोऽस्याः ।) सुरा । इति राजनिर्घण्टः ॥ माघशुक्ला नवमी । यथा, भविष्ये ।
"माघमासस्य या शुक्ला नवमी लोकपूजिता ।
महानन्देति सा प्रोक्ता सदानन्दकरी नृणाम् ॥
स्नानं दानं जपो होमो देवार्च्चनमुपोषणम् ।
सर्व्वं तदक्षयं प्रोक्तं यदस्यां क्रियते नरैः ॥"
इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

नदीविशेषः । सा पद्मायां विनिःसृता रामपुराख्यग्रामात् पश्चिमत उत्तरदिग्गता ॥ (दक्षिणदेशीयो नदीभेदः । यथा, महाभारते । १३ । २५ । ४३ ।
"पुनरावर्त्तनन्दाच्च महानन्दाच्च सेव्य वै ।
नन्दने सेवते दान्तस्त्वरोभिरहिंसकः ॥")

महानन्दिः, पुं, (आ सम्यक् नन्दतीति । आ + नन्द + "सर्व्वधातुभ्य इन् ।" उणा० ४ । ११७ । इति इन् । ततः । महानानन्दिरिति ।) नन्दिवर्द्धनराजपुत्रः । यथा,—
"चत्वारिंशत्तथा भाव्यो राजा वै नन्दिवर्द्धनः ।
चत्वारिंशत्तथैव महानन्दिर्भविष्यति ॥
महानन्दिसुतश्चापि शूद्रायां कलिकांशजः ।
उत्पत्स्यते महापद्मः सर्व्वक्षत्रान्तको नृपः ॥
ततः प्रभृति राजानो भविष्याः शूद्रयोनयः ।
एकराट् स महापद्म एकच्छत्रो भविष्यति ॥"
इति मत्स्यपुराणे २७६ अध्यायः ॥
अपि च ।
"महानन्दिसुतः शूद्रागर्भाद्भिक्षोऽतिबुद्धो महापद्मानन्दः परशुराम इवापरोऽखिलक्षत्रियान्तकारी भविता ततः प्रभृति शूद्रा भूपाला भविष्यन्ति । तेन महानन्दिपर्य्यन्तं क्षत्रिय आसीत् ।" इति शुद्धितत्त्वधृतविष्णुपुराणम् ॥

महानरकः, पुं, (महानतिशयवातनाप्रदो नरकः ।) अतिशयनानाप्रकारयातनास्थानम् । इति पुराणम् ॥ (यथा, मनुः । ४ । ८८ ।